

צהוב עולה

הם צצים לקראת הסתיו. פרחים צהובים גדולים יפהיפים, המעוררים קריאות התפעלות. יצאנו לראות את החלמונית הגדולה הפורחת כעת ברחבי הארץ

כתב וצילם: ד"ר אורי פרגמן-ספיר, מדען ראשי, הגן הבוטני האוניברסיטאי, ירושלים

חלמונית גדולה. פרחי ענק צהובים

מגנה על הבצל מהתייבשות יתר וגם מטריפה על ידי בעלי חיים. הבצל מתחלק בכל פעם לשניים וכך נוצרים גושי צמחים צפופים (בדומה לבצל החצב והחבצלת). התחלקות הבצל היא צורת ריבוי אל מיני המתרחשת בנוסף לריבוי המיני (פרחים-פירות-זרעים). היא מאפשרת את התבססות הצמח בנישה שלו, כך שגם אם בצל אחד נפגע, יש לידו עוד בצלים הממשיכים לחיות. במהלך החודשים ספטמבר עד נובמבר (כל אוכלוסייה פורחת במועד אחר) מגיחים הפרחים מהבצל. רובם פורחים עוד לפני בוא הגשמים החזקים של נובמבר, אולם בכמה אוכלוסיות הפריחה מתרחשת לאחר הגשמים, במהלך נובמבר (בהר מירון). הפרח ענקי (אורכו 6-10 ס"מ), צורתו

טבעי לה בטבע

רבים מתעניינים בחלמונית הגדולה כצמח נוי בשל פרחי הענק היפים. בגן הבוטני התחלנו במחקר שנועד לתרבות פרח יפהפה זה כצמח עציץ וגינה. הריבוי האל מיני של הבצלים (המתחלקים) הוא איטי באופן ספונטני, אולם ניתן לזרז אותו מעט על ידי פגיעה פיזית בבצל. הריבוי המיני מזרעים קל יותר, אולם חולפות כחמש שנים עד להתפתחות בצל פורח. נוסף על כך, מכל בצל מתפתח בדרך כלל רק פרח אחד והוא כאמור מופיע ללא עלים. הריבוי האיטי והעובדה שהחלמונית היא צמח מוגן ונדיד למדי, הופכים את הצמח ללא אטרקטיבי למגדלים ולכן נמשיך ליהנות ממנו בטבע ולא בגינות.

הידעתם

השם הראשון העברי לחלמונית היה כרמית, על שם שכונת בית הכרם לידה גדלו חלמוניות (אלה שהועתקו מאוחר יותר לגן הבוטני בגבעת רם). משערים כי החלמוניות התגלו שם עוד בשנות העשרים של המאה שעברה, אולי על ידי אלכסנדר איג, ממיסדי הבוטניקה בארץ שגר בשכונה. פרופ' אבינועם דנין מהאוניברסיטה העברית מספר שהשם כרמית הומצא על ידי יהושע אביזרה, המורה המיתולוגי לטבע בשכונה, אולם בסופו של דבר נדחה על ידי ועדת השמות. דנין מספר גם כי חלמוניות הנגב התגלו מאוחר יותר: חלמוניות ירוחם התגלו ב-1962 בערך על ידי ד"ר דני שמשי ז"ל, ואלה של נחל אילות ב-1966 - על ידי פרופ' דנין.

כמעט תמיד גדלה החלמונית באוכלוסיות גדולות, אולם אלה תמיד מרוחקות מהאוכלוסיות השכנות, לעתים בעשרות קילומטרים. לא ברור מדוע החלמונית מופיעה בכל אזור תפוצתה באופן מקוטע (באופן דומה לתפוצת אוכלוסיות אירופי ההיכל). החלמונית (כמו צמחי בצל ופקעת רבים אחרים) גדלה בקרקעות מגוונות ולכן סוג הקרקע או המחסור בבתי גידול אינם גורמים המגבילים את תפוצתה, והיא צמח רעיל שלא נפגע מרעייה (הצמח רעיל גם לאדם, אין לנגוס בעלים, בפרחים וכמובן גם לא בבצלים). האם פעם הייתה נפוצה באופן רציף ואז נקטעה תפוצתה? מחקר מולקולרי שישווה בין האוכלוסיות, יוכל לסייע בתשובה לכך.

צמח בר מוגן

בעבר נחשבה החלמונית לצמח נדיר ביותר בישראל ואף הוכרזה כערך טבע מוגן אולם מאז, היא התגלתה במאות אתרים מקוטעים ואין סכנה להכחדתה בארץ. ובכל זאת, החלמונית נעלמה מכמה אתרים, רובם בירושלים ובסביבתה.

אוכלוסיות גדולות ובודדות

החלמונית הגדולה גדלה במקומות יובשניים, היא נפוצה מישראל וירדן (עם אוכלוסיות גדולות באזור פטרה) ועד לטורקיה, עירק ואירן. בארץ היא נפוצה כמעט תמיד באזור הספר, וכמעט תמיד ממזרח לקו פרשת המים - כלומר בחגורת המעבר שבין החבל הים תיכוני לחבל המדברי, לאורך מזרח הגליל, מזרח השומרון, מזרח יהודה וצפון הנגב. אוכלוסיות בודדות חורגות במיקומן ונמצאות בעומק החבל הים תיכוני (הר מירון בגליל העליון ונחל קטלב שבהרי יהודה), במשטחי סלע בהר הנגב המדברי ואף בחגורת הצומח הכרקוצי בחרמון, ברום של 2,000 מטרים ויותר.

חלמוניות גדולות צצות מן הקרקע בלהבים

חלמונית סצילית. עלי עטיף מחרוזים ופרחים קטנים

החלמונית הגדולה. שישה עלי עטיף שנפתחים במי שמש

הפריחה נחשפים לחלמוניות בגן הבוטני אלפי תלמידים ומבקרים. פרטים מאוכלוסיית בית צפפא גדלים אף הם בגן הבוטני בגבעת רם במיקום שונה, ופרטים נוספים בגן הבוטני בהר הצופים ובגנים נוספים.

אורחת צהובה בחרמון

בשנים האחרונות מתגלות אוכלוסיות חדשות של חלמונית גדולה. אוכלוסיות מרשימות התגלו בהרי יהודה ובשוליהם. ד"ר עוז גולן, מאנשי שמירת הטבע של הר חברון והנגב, מסכם את המציאות: באזור תקוע - במעלה רחבעם, במעלה עמוס, בכנוב (נחל ערוגות עליון) ובתקוע מערב; באזור גוש עציון - ביער אל קארן, בעמק ברכה ובכרמי צור; באזור חברון - בתרקומיה; באזור מעון (זיף) - בחוות מעון, בג'ניבה, בסוסיא מערב ובייטא. אוכלוסיית מעלה רחבעם מרשימה במיוחד ונחשבת לאחת מאוכלוסיות החלמונית הגדולות בארץ (גולן מעריך את גודלה כיותר מ-100,000 פרטים, והיא מתחרה עם אוכלוסיית נחל דישון הנחשבת לגדולה בצפון הארץ).

בסיור בוטני שקיימנו בחרמון באוקטובר 2008 עם מייק לבנה, חוקר ואיש ידיעת הארץ, ואנשי טבע נוספים, התגלו פרחי סתיו רבים האופייניים לאזור. החרמון עשיר בגיאופיטים (צמחי בצל ופקעת) הפורחים במהלך אוקטובר-נובמבר, ביניהם כרכום חרמוני, כרכום נאה, כרכום גיירדו, כרכום צהבהב, סתונית החרמון סתונית בכירה וסתונית קצרת-עלים. במהלך הסיור שנערך באזור עמק מן, ברום 1,450 מטרים, התגלו על גבעה שעליה עלינו פעמים רבות בעבר, עשרות חלמוניות ענקיות בפריחה. החלמונית הגדולה הייתה מוכרת בחרמון מאזור יותר גבוה ברום 2,100 מטרים. האתר בשולי עמק מן הוא חדש. שנה קודם מציאנו צמח בודד של חלמונית מעל למג'דל שמש ברום של 1,350 מטרים.

מסלול:

בעקבות ריכוז הפריחה הגדול ביותר של החלמוניות במעלה רחבעם

הפריחה הצהובה והמרהיבה במעלה רחבעם, במזרח גוש עציון, היא רק חלק מנופיו המדהימים של מדבר תקוע וסיבה טובה לבקר באזור. הפריחה מתחילה בערך ב-10 בנובמבר ונמשכת מעט יותר משבועיים. בתקופה זו פורחת באזור גם סתונית טוביה, שנקראת על שם טוביה קושניר שנפל בשיירת הל"ה ומצא אותה לראשונה בקרבת גן לאומי הרודיון.

איך מגיעים: האתר נמצא בערוץ בשם וואדי אבו מחרב וכדי להגיע אליו יש לנסוע משכונת הר חומה בירושלים לכיוון היישובים תקוע ונוקדים.

כשני ק"מ לפני נוקדים פונים שמאלה ליישוב אל-דוד. משם נוסעים בדרך משולטת אל היישוב מעלה רחבעם. כ-300 מטרים לפני מעלה רחבעם הכביש יורד לערוץ נחל ועולה לעבר היישוב. נחנה את הרכבים בשולי הכביש, בנקודה הנמוכה ביותר ונלך דרומה עם השביל לכיוון החלמוניות.

מומלץ לתאם מראש את הביקור עם מפקדת התיאום של פיקוד מרכז (מתא"ם פקמ"ר) בטלפון: 02-5305511.

אם אתם כבר בסביבה: מומלץ לבקר גם בגן לאומי הרודיון ובשמורת טבע נחל תקוע ומערת חריתון - המערה הגדולה והמסועפת בישראל.

סיוורים מודרכים לאזור יתקיימו ב-20.11 וב-21.11 (שישי ושבת) ויכללו ביקור וסיוור בהרודיון ותצפית מירושלים. הסיוורים בהרשמה ובתשלום בכוכבית בטבע - *3639 וכוללים אבטחה והגעה עצמאית ברכבים פרטיים (במקרה של עיכוב בפריחה הסיוור יידחה לשבוע מאוחר יותר).

יעל זילברשטיין, מנהלת מרכז חינוך והסברה הר בקעה, מחוז יהודה ושומרון, רשות הטבע והגנים

כל מיני חלמוניות

בסוג חלמונית יש כעשרה מינים הנפוצים לאורך אגן הים התיכון ובקדמת אסיה. כל המינים צהובי פרחים להוציא מין אחד חלמונית לבנה (Sternbergia candida) הגדלה בטורקיה הים-תיכונית.

בארץ יש שני מיני בר ועוד שניים תרבותיים: החלמונית הזעירה (Sternbergia colchiciflora) - צמח בר ישראלי בעל פרחים זעירים הפורח בחודשים נובמבר-

דצמבר. מהבצל הקטן עולים, לאחר הגשמים החזקים, פרחים ועלים בו זמנית. העלים משיגים בגובהם את הפרחים עם צמיחתם. הפרח צהוב, אורכו רק 25-35 מ"מ ובו שישה עלי עטיף צרים וארוכים. החלמונית הזעירה נחשבה זמן רב לאחד הצמחים הנדירים והמיוחדים של ישראל.

אולם בעקבות סקר צמחים נדירים שנערך בצפון הארץ בשנות התשעים, התגלה הצמח במאות אתרים בצפון הארץ, חלקם הגדול בקרקעות כבדות בגולן ובמזרח הגליל. במרכז הארץ, לעומת זאת, זהו צמח נדיר מאוד (מצאנו אותו בהר הטייסים). יש לשער כי צמח זה נחשב לנדיר בשל קומתו הצנועה - פשוט לא ראו אותו בקלות ועד שלא בוצע הסקר המקיף, לא התבררה מפת התפוצה האמיתית. תופעה ייחודית אחרת שהתגלתה במין זה על ידי שאולי בקרמן וצופים נוספים היא שחלק מהצמחים פורחים וחונטים פרי מתחת לקרקע ואינם נראים, בעיקר בשנים שחונות.

יש שני מינים זרים של חלמונית שניתן למצוא בארץ. החלמונית הצהובה (Sternbergia lutea) שהובאה לארץ מיוון ומאיטליה כצמח נוי לגינות מנזרים בירושלים. הפרחים של מין זה בינוניים בגודלם ובעלי עלי עטיף מעוגלים ושחלה הממוקמת ממש מתחת לפרח, עוד בזמן הפריחה - שמתרחשת כבר בחודש ספטמבר. והחלמונית הסיצילית (Sternbergia sicula), שהובאה לגן הבוטני בגבעת רם. היא דומה לחלמונית הגדולה בעלי העטיף המחודדים, אולם פריחה קטנים יותר ודומים בגודלם לפרחי החלמונית הצהובה. הפריחה בחודש אוקטובר.

חלמונית צהובה. עלי עטיף מעוגלים

חלמונית זעירה. פרחים זעירים

החלמונית הגדולה. יפה ורעילה